

Historické mezníky II. aneb Poznáváme léta 1968 – 1989 nejen v literatuře

Mgr. Jana Sladová, Ph.D.

Rozsah textu: 13 stran (včetně literatury). Ústní přednáška bude doplněna obrazovou prezentací.

Zaměření textu: Tento studijní text je oporou pro orientaci studentů v tematice přednášky *Historické mezníky II. aneb Poznáváme léta 1945 – 1968 nejen v literatuře*. Nabízí stručný výklad průběhu daného období domácích dějin a jeho hlavních mezníků. Výběrově odkazuje na studijní literaturu a přináší posluchačům doplňující informace využitelné při dalším studiu.

Obsah:

- I. Události tzv. pražského jara a invaze vojsk Varšavské smlouvy roku 1968.
- II. Období tzv. normalizace (1969 – 1987):
 - a. „bezčasí“ 70. a raných 80. let;
 - b. společnost a kultura za tzv. normalizace.
- III. Reflexe a limity sovětské „perestrojky“ v ČSSR (1987 – 1989).
- IV. Rok 1989 ve Východním bloku.
- V. Události tzv. sametové revoluce v listopadu 1989.
- VI. Rozdělení Československa a počátky tzv. polistopadového vývoje (1989 – 1992).
- VII. Kontrolní otázky.
- VIII. Doporučená literatura.

Cíle, kterých by měl student dosáhnout:

1. Seznámit se se základními momenty historického vývoje v Československu od konce 60. let do počátku 90. let 20. století.
2. Pochopit souvislost mezi dobovými politickými událostmi a jejich reflexí v české kultuře, zejména v literatuře.
3. Uvědomit si důležitost znalosti historického vývoje pro učitele českého jazyka a literatury a promyslet možnosti a rozsah jejich zahrnutí do rámce pedagogické práce.
4. Rozšířit okruh svých znalostí v oblasti odborné a populárně naučné literatury k danému tématu.

Pokyny pro studium:

Po prostudování jednotlivých kapitol se zamyslete nad kontrolními otázkami, které vám pomohou zopakovat sledované téma. Pozornost věnujte také základní a doporučené studijní literatuře, kterou naleznete v závěrečné části studijního materiálu.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

I. Události tzv. pražského jara a invaze vojsk Varšavské smlouvy roku 1968

S postupným uvolňováním totalitního režimu „shora“ sílil na konci 60. let také společenský tlak na prohloubení reformy „zdola“, ze strany většiny československé společnosti. K zásadním politickým změnám dospělo Československo v lednu 1968, kdy došlo k politickému pádu Antonína Novotného, a kdy se generálním tajemníkem KSČ stal slovenský komunista Alexandr Dubček. S ním přišel do vedení KSČ nový reformní tým a nová tzv. lednová politika, jejímž cílem mělo být vybudování „socialismu s lidskou tvářič“. O dva měsíce později, v březnu, došlo k dalším kádrovým změnám ve vedení strany a státu. Prezidentem byl zvolen všeobecně uznávaný veterán druhé světové války generál Ludvík Svoboda. Vznikla též nová vláda premiéra Oldřicha Černíka a předsedou parlamentu se stal další reformátor, Josef Smrkovský. K zastáncům reformy tehdy patřil také další politik původem ze Slovenska, jímž byl Gustáv Husák, který v 50. letech patřil mezi oběti politických procesů (byl obviněn z „buržoazního nacionalismu“). Konzervativní a stalinistické křídlo strany, symbolizované osobou Vasila Biľaka, se dostalo mimo hlavní politický proud, ale zcela vliv neztratilo. Břežnový Akční program KSČ představoval kompromis mezi oběma proudy uvnitř strany.

Rychlost reformy se v následujících měsících tzv. pražského jara stále stupňovala. Došlo k uvolnění možností cestovat do zahraničí, čehož mnozí obyvatelé okamžitě využili. Projevila se aktivita studentů, demonstrujících na univerzitách. Přišlo i obnovení nekomunistických sportovních a mládežnických organizací jako Sokol nebo Junák. Možným zárodkem budoucí politické plurality se zdály být nově vzniklé občanské iniciativy jako KAN (Klub angažovaných nestraníků) nebo Klub 231. Obnova některých nekomunistických novin jako Literárních listů či kulturněpolitické revue Reportér s sebou přinesla obnovení veřejné diskuse a postupný zánik cenzury. Dovolena byla i satira na stranické funkcionáře.

Zásadním momentem pražského jara 1968 se stalo vydání manifestu spisovatele Ludvíka Vaculíka s názvem *2 000 slov*. Vyzýval v něm občany k vytváření „politiky zdola“, k formování občanské společnosti. Z dalšího významného dění na intelektuálním poli roku 1968 lze zmínit polemiku mezi Milanem Kunderou a Václavem Havlem. Zatímco Kundera považoval projekt „socialismu s lidskou tvářič“ za jedinečný počín, který dává vyšší smysl českým dějinám, a jímž by Československo mohlo inspirovat nejen zbytek států Východního bloku, ale také kapitalistické státy na Západě, Havel mu oponoval názorem, že reformní proces je pouze samozřejmým přihlášením se k demokratickým standardům vyspělé části západní civilizace, kde svoboda slova a budování sociálního státu bez tajné policie je něčím zcela samozřejmým.

Z hlediska širších mezinárodních souvislostí ale pražský pokus o reformu představoval těžko řešitelný problém. Stejně jako v případě opožděné destalinizace koncem 50. let i nyní hájili českoslovenští komunisté směr, který byl již v samotném Sovětském svazu dávno opuštěn.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Roku 1964 byl v Moskvě svržen palácovým vnitrostranickým převratem N. S. Chruščov a do popředí se dostala skupina funkcionářů kolem L. I. Brežněva. Ten nasadil kurz opětovného „utahování šroubů“ v rámci celého Východního bloku. Straničtí vůdci v Polsku (W. Gomulka), Maďarsku (J. Kádár), či Bulharsku (T. Živkov) tento trend pochopili okamžitě, zatímco v Československu druhé poloviny 60. let právě opuštěná politika liberalizačních reforem (k nelibosti Brežněva) naopak eskalovala. ČSSR přitom byla s blokem svázána ekonomickou účastí v RVHP (Rada vzájemné hospodářské pomoci) a členstvím ve vojenském paktu tzv. Varšavské smlouvy, která vznikla roku 1955 jako reakce na dřívější vznik NATO na Západě. Právě Varšavská smlouva sehrála zásadní roli v reakci sovětského vedení na československé reformy.

Již 23. března 1968 se vůdci bloku sešli v Drážďanech a vyjádřili obavy nad vývojem v ČSSR. Poté si 4. května Brežněv pozval československé představitele do Moskvy, aby je varoval před možností „kontrarevoluce“ na jejich území. Z marxistického ideologického hlediska bylo totiž každé radikální uchopení moci „pokrokovými silami“ (především komunistickými stranami) v jakémkoliv státě chápáno jako součást „revoluční“ cesty vpřed k sociálnímu pokroku lidstva. Naopak každé oslabení těchto sil a zvrát směrem od radikálního socialismu mohl být skrytým „reakčním“ obratem vzad, zpět ke kapitalismu. Ideologická teorie o kontrarevoluci však fungovala také jako zástěrka pro reálné geopolitické zájmy Moskvy. Pro SSSR bylo zásadní neztratit žádný ze satelitních států, kterými se po válce obklopil, ve prospěch Západu. Již za Stalina utrpěla sovětská moc porážku při roztržce s Jugoslávií, kde Sověti po roce 1948 natrvalo ztratili vliv. Na počátku 60. let následovala druhá rána, tentokrát v podobě roztržky čínsko-sovětské. Spolu s Čínou se tehdy z vlivu Východního bloku vyvázala též Albánie a do jisté míry i Rumunsko a Severní Korea. Brežněv nebyl ochoten připustit něco podobného znovu.

Československo se své partnery v bloku snažilo přesvědčit, že na jeho území se kontrarevoluce neodehrává. Předáci Polska a NDR však reformy kategoricky odmítli podpořit. Větší, byť omezenou vstřícnost vyjádřilo Maďarsko a Rumunsko. Když pražští politici nepřijali „soudružská“ varování svých partnerů, přikročil SSSR k hrozbě silou. V červnu 1968 probíhalo mohutné vojenské cvičení vojsk Varšavské smlouvy na území Československa. Armády však dlouho otálely s odchodem. Dne 15. července ÚV KSČ (Ústřední výbor strany) dostává dopis pěti zemí Varšavské smlouvy. Obviňují v něm vedení státu, že neklade odpor kontrarevolučním silám. Mezi 29. červencem a 1. srpnem jedná Dubček s Brežněvem v Čiernej nad Tisou na slovensko-ukrajinských (československo-sovětských) hranicích. Jednání ale končí vzájemným nepochopením. Počátkem srpna je již v Sovětském svazu rozhodnuto o invazi a je připraven její podrobný plán. Na realitu možné invaze upozornil Dubčeka maďarský vůdce J. Kádár, ale na výsledku to nakonec nic nezměnilo.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Chronologie srpnových událostí:

Noc z 20. na 21. srpna: invaze. Účastní se jí SSSR, NDR, Polsko, Maďarsko a Bulharsko. Jediným členem bloku, který se nezúčastnil, bylo Rumunsko. Albánie využila invaze k formálnímu vystoupení z paktu, v němž se však už delší dobu prakticky neangažovala. Vpádu se zúčastnilo na 500 000 vojáků, 800 letadel, 6 300 tanků. Celkem 27 divizí. Jednalo se o nejrozsáhlejší vojenskou akci v Evropě od roku 1945. Snahou Moskvy bylo zdůvodnit invazi tzv. zvacím dopisem od konzervativních, stalinisticky orientovaných členů ÚV KSČ. Následně po obsazení území měla tato skupina funkcionářů vytvořit „dělnicko-rolnickou vládu“, podporující sovětský postup. Obojí se však ukázalo jako neúspěšné, protože konzervativní síly v KSČ (zejména Biřák, Kapek, Kolder, Indra) neměli ve společnosti a ve straně samotné dostatečný vliv. Reformní vedení KSČ v čele s Dubčekem muselo být násilím přinuceno odletět do Moskvy a vyjednávat tam s Brežněvem o budoucím uspořádání domácích poměrů.

Druhý den po invazi: rozhlas vybízí, aby občané nekladli postupujícím vojákům odpor, začínají spontánní demonstrace a jiné akce (většinou) nenásilného charakteru proti okupantům (přesto si srpnové události nakonec vyžádají více než 100 obětí na životech). Ve Vysočanech se schází mimořádný 14. sjezd KSČ s převahou reformistů. Sjezd intervenci odsuzuje, ale jeho samotná legitimita je později zpochybněna kvůli absenci mnoha slovenských komunistů.

22. – 26. srpna: probíhají jednání v Moskvě, účastní se jich i prezident Svoboda. Výsledkem je podepsání tzv. moskevských protokolů, které legitimizují „dočasný“ pobyt vojsk na československém území. Obsah termínu „dočasnost“ je však z dokumentů nejasný (nakonec to bylo přes 20 let). Platnost vysočanského sjezdu je zpětně odvolána. Z vedení KSČ podepsali protokoly všichni s výjimkou jediného účastníka – Františka Kriegla. Situace se v daném okamžiku paradoxně nemusela jevit jako beznadějná pro reformní křídlo. Prezident Svoboda veřejně slíbil, že přivede Dubčka a ostatní protagonisty pražského jara z Moskvy bez úhony zpět domů a tento slib navenek splnil. Že k tomu došlo za cenu zřeknutí se všeho, na čem se zakládala popularita reformních politiků u domácího obyvatelstva, to začalo být naplno zřejmé až během podzimních měsíců.

II. Období tzv. normalizace

a. „Bezčasí“ 70. a raných 80. let

V lednu roku 1969 se na Václavském náměstí na protest proti rostoucí letargii a strachu ve společnosti upálil student Jan Palach. Později jeho radikální čin následovali 2 další lidé. Druhou významnou událostí toho roku se stala výhra československých hokejistů nad hráči SSSR. Následovaly po ní demonstrace před pražskými kanceláři sovětské letecké společnosti Aeroflot. Demonstrace probíhaly také v srpnu, v souvislosti s výročím okupace.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Byly však brutálně potlačeny armádou a lidovými milicemi. Pět demonstrujících přitom zahynulo. Následovalo zavedení nových represivních zákonů a snaha o celkový návrat společnosti a státu do stavu před rokem 1968 (tedy před reformy). K tragickým důsledkům dění v letech 1968 – 1969 patřila také nová vlna masové emigrace z politických důvodů, která se týkala více než 140 000 lidí. Možná poněkud nečekaným dědictvím sovětské invaze se stala následná změna vnitřního uspořádání státu a provedení federalizace Československa, v jehož důsledku Česko i Slovensko po vzoru sovětských svazových republik získaly každé svůj parlament a správní republikový systém, nad nimiž stálo společné Národní shromáždění v Praze a centrální orgány.

Symbolem nové éry „normalizace“ poměrů se stal Gustáv Husák, někdejší účastník Slovenského národního povstání, jedna z osobností komunistického únorového převratu (svou roli v tomto dějinném okamžiku sehrál především na Slovensku), vězeň stalinistů a spojenec reformátorů z konce 60. let. Právě tento muž byl v dubnu 1969 na plénu ÚV KSČ zvolen generálním tajemníkem. Později se stal po Ludvíku Svobodovi také dalším prezidentem ČSSR a opět tak spojil dvě klíčové mocenské funkce ve státě v rukou jedné osoby. Na rozdíl od K. Gottwalda nepěstoval Husák intenzivní kult osobnosti, ale za své dlouholeté vlády se stal ztělesněním „nehybnosti“ poměrů a neměnnosti kádrů ve vedení komunistické strany a vlády. Představoval jakýsi středový bod režimu vyvažující jednotlivé stranické proudy. V jistém slova smyslu byl „lokálním“ či „malým“ československým Brežněvem podobně jako kdysi Gottwald Stalinem. A opět v této roli nebyl ve „státech světové socialistické soustavy“ žádnou výjimkou, jak dokazují příklady E. Honeckera (NDR), J. Kádára (Maďarsko), T. Živkova (Bulharsko) či J. Cedenbala (Mongolsko).

Zbytek strany se rozdělil na křídlo konzervativní (křídlo (Biřák, Indra, Kapek, Kolder, Jakeš) a umírněné (premiér Lubomír Štrougal, Adamec, Hegenbart). Radikální reformátoři byli od moci odstaveni. Počátkem 70. let došlo k rozsáhlým stranickým čistkám, v nichž bylo postiženo až 500 000 lidí. Nejvíce umělci, kulturní pracovníci, vědci a učitelé, ale také vojáci aj. V celé společnosti se prověrky a čistky dotkly až 2 milionů lidí (včetně jejich rodinných příslušníků). Asi 20% členů KSČ bylo buďto vyloučeno, nebo jim bylo zrušeno členství. V roce 1970 vydala strana dokument s názvem *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Šlo o oficiální výklad roku 1968, musel ho uznávat každý člen komunistické strany. Pražské jaro v něm bylo odsouzeno jako kontrarevoluce.

Navzdory stabilizaci kádrů, zvrácení většiny reforem a návratu k totalitní podstatě systému však druhá polovina 70. let přece jen přinesla řadu politicky významných událostí a změn. Roku 1975 se konala v Helsinkách Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Na ní se českoslovenští komunisté zavázali dodržovat lidská práva, aniž by jim došlo, že tudy vede cesta k napadení jejich režimu kvůli nedodržování helsinských úmluv. O rok později kapitán Státní bezpečnosti (StB) Pavel Minařík naplánoval bombový útok proti rozhlasové stanici Svobodná Evropa sídlícím v Mnichově. Toto rádio vysílalo do Československa alternativní

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

pohled na dění ve světě i doma. Často se v něm angažovali ti, kteří z politických důvodů emigrovali na Západ. Na počátku roku 1977 se disidentská opozice vůči režimu dokázala spojit a zveřejnit dokument Charta 77, v níž byly sepsány požadavky na dodržování lidských práv v souladu s mezinárodními úmluvami, ke kterým se země formálně zavázala. Dne 12. ledna na ni Rudé právo (vnímané nejen jako hlavní komunistický stranický tisk, ale také stěžejní státní tiskovina) reagovalo článkem *Ztroskotanci a samozvanci*. Poté 28. ledna propukla rozsahem neobyčejně masivní režimní kampaň Anticharta. Šlo v podstatě o snahu drtivě přebít počet podepsaných pod „protisocialistickou“ Chartou počtem podpisů občanů loajálních k režimu pod Antichartou. Seznamy signatářů Anticharty vycházely v Rudém právu. Celkem ji podepsalo přes 7 000 umělců, 360 zasloužilých umělců a 76 národních umělců včetně tak známých jmen jako Jan Werich či Karel Gott. Neoficiální mluvčí celé kampaně se stala komunisticky orientovaná herečka Jiřina Švorcová.

Nutno podotknout, že ačkoliv se normalizační režim na rozdíl od komunistů 50. let jen výjimečně uchyloval k fyzické likvidaci svých odpůrců, represe proti chartistům měly za následek řadu osobních tragédií, mimo jiné smrt filosofa a disidenta Jana Patočky, který zemřel následkem vyslýchání. Přes veškerou snahu však jádro kolem Charty 77 přetrvalo a představovalo první polooficiální opozici ve státě od dob únorového převratu.

b. Společnost a kultura za tzv. normalizace

Československá společnost se v období normalizace rozdělila na část, která podporovala normalizační socialismus přímo, malou skupinu tzv. disentu, tedy jasnou protirežimní opozici a konečně na „mlčící většinu“, která se vnitřně dále členila na mnoho proudů, z nichž některé žili ve větší, jiné v menší konformitě s režimem. Normalizační období bývá někdy označováno jako „gulášový komunismus“ nebo „televizní socialismus“. Tyto pojmy postihují základ nepsané společenské smlouvy, kterou Husákův režim se svým obyvatelstvem uzavřel. Od obyvatel se chtělo, aby se nebouřili a nechali komunistům „klid na práci“. Výměnou za mlčení a apolitičnost měli Češi a Slováci získat možnost konzumního uspokojení, dostatek masové (především zábavné) televizní a filmové tvorby, jistotu stálé a absolutní zaměstnanosti za pomoci dotovaných a uměle udržovaných pracovních míst v jinak mnohdy zaostávajících státních podnicích, a také množství nových bytů pro mladé rodiny, které měla zajistit rozsáhlá výstavba panelákových sídlišť (tzv. Husákovo 2 plus 1). Většina společnosti tak či onak tuto dohodu přijala a stáhla se z veřejné sféry do soukromé. Typickým jevem se stalo domácí kutilství, chalupaření, atd. „Trezoroví“ filmaři, zakázaní herci a zakázaní zpěváci byli nahrazeni těmi ze svých kolegů, kteří se dokázali režimu lépe přizpůsobit.

Film a televize zpracovávaly za normalizace i nedávné dějiny, ale opět v nich převážila absence kritického odstupu od komunistické ideologie. Příkladem za všechny je seriál *Třicet případů majora Zemana* mapující ve třiceti dílech situovaných do let 1945 – 1975 tehdejší soudobé dějiny z ideologické perspektivy KSČ. Podobně to bylo se seriálem *Gottwald*, nebo

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

s vícedílným velkofilmem *Dny zrady* od O. Vávry aj. Mnohem více než na velká politická témata se ale normalizační produkce soustředila na různé zábavné pořady, estrády, komedie či příběhy „ze života obyčejných lidí“, o jejichž zobrazení se ve svých četných seriálových scénářích snažil např. J. Dietl.

Kromě společenského mainstreamu existovala v 70. a 80. letech ve společnosti řada subkultur, které mírnou formou dávaly najevo svou odlišnost od stylu života, který představitelé režimu pokládali za běžný. Mnohdy se jednalo o lidi, kteří poutali svým zevnějškem, např. „máničky“ (muži s „provokativně“ dlouhými vlasy), „kotlíkáři“ unikající z „vyspělé socialistické společnosti“ do světa přírody a trampingu, západem inspirovaní českoslovenští punkeři atd.

Na menšinu disidentů, která nebyla ochotná se přizpůsobit, používal Husákův stát represe. Ty ale mohly dopadnout na každého, kdo by byl přistižen při jakékoliv činnosti „narušující socialistické zřízení“, přičemž takovou činností mohl být shledán třeba i obyčejný koncert alternativní hudby. Nakonec ale mohl být komunistickým systémem postižen i ten, kdo se třeba jen znelíbil konkrétnímu člověku s vlivnými konexemi. Celou společností procházela nejistota ohledně toho komu z blízkých a přátel je možné věřit, a kdo by mohl případně být donašečem StB. Přímé formy represe zahrnovaly nejběžněji výpověď z práce, méně často věznění či psychiatrickou hospitalizaci, což byla praxe typická v Brežněvově SSSR. Mnohem častější však byly nepřímé formy nátlaku jako zastavování platového a kariérního postupu či znemožňování středoškolského a vysokoškolského studia dětem z postižených rodin.

Závěrem této kapitoly dodejme, že i když režim dokázal vytvořit „znormalizované“ stabilní společenské prostředí, nebyl pro svůj rigidní přístup k principu státem řízeného hospodářství nikdy schopen zbavit se chronických problémů s nedostatkem různého spotřebního zboží, s technologickým zaostáváním za Západem a s postupným chátráním celého hospodářství. Tento stav měl za následek rozšíření šedé ekonomiky a vznik další z mnoha svérázných podskupin normalizační společnosti – tzv. veksláků.

III. Reflexe a limity sovětské „perestrojky“ v ČSSR

V roce 1985 nastoupil v SSSR k moci nový vůdce Michail Gorbačov. V důsledku hospodářských neúspěchů, vojenských proher (sovětská válka v Afghánistánu) a celkové ideologické vyčerpanosti vyhlásil nástup hospodářských reforem „přestavby“ (rusky „perestrojka“) a politických reforem otevřenosti (rusky „glasnosti“). Směr, kterým se ubíral, značně připomínal dvacet let staré reformy pražského jara. Příchod „faktoru Gorbačov“ na evropskou scénu začal postupně otrásat Východním blokem. Jednotlivé státy se totiž rozdělily na ty, kde podobně smýšlející komunisté v podstatě uvítali postupnou a řízenou transformaci

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

totalitního režimu (Polsko, Maďarsko, méně ochotně Bulharsko) a na ty, které se rozhodly zoufale bránit změnám a zakonzervovat starý režim, i kdyby to mělo znamenat jít proti Moskvě (NDR, Rumunsko). Odpovědět na otázku, kde v tomto směru stáli politici KSČ, není snadné.

První dva roky perestrojky trvalo v ČSSR víceméně stále ještě „bezčasí“. V roce 1987 se však začaly objevovat „nové šance“ na změny. Souvisely s Gorbačovovou návštěvou v Praze. Jednalo se po dlouhé době o sovětského politika, jehož si část veřejnosti dokázala oblíbit. Proběhla první větší výměna kádrů za mnoho let. Generálním tajemníkem se stal Milouš Jakeš. Mezi pražskými komunisty rostl vliv relativně mladého Miroslava Štěpána, který pro některé funkcionáře představoval možného budoucího československého Gorbačova. Nutno podotknout, že tyto naděje brzy vzaly za své, protože Štěpán nebyl typem politika až tolik mentálně vzdáleného od svých starších soudruhů. Téhož roku došlo také ke schválení dokumentu s názvem *Komplexní směrnice k přestavbě hospodářského mechanismu*. Přinášel velmi omezený návrat části tržních principů do ekonomiky, nový způsob financování státních podniků („papírové“ vykazování fiktivních výsledků nahrazeno ziskovými faktory).

V roce 1988 nastoupila nová umírněně-reformní vláda Ladislava Adamce. Ten se již obklopil řadou mladších pragmatických poradců (O. Krejčí, M. Čalfa). Opět (velmi obezřetně) začalo uvolňování cenzury, takže mohly koncem 80. let vznikat částečně kritické filmy a seriály (např. *Vrať se do hrobu*, *Pražská 5*, *Kouř*, *Divoká svineň*, *Bony a klid*, *Proč?* aj.).

Dá se tedy říct, že KSČ byla značně neochotně přístupná k částečné a shora kontrolovatelné přestavbě, která by ale neohrozila podstatu režimu. Jenže v důsledku rozporu uvnitř strany, a také kvůli nejistotě zda by se Gorbačov v případě krize byl ochoten za československé komunisty postavit, se vnitřní jednota KSČ (tak jak byla uspořádána po roce 1969) rozpadala. Jedním z faktorů způsobujících tento vnitřní rozklad bylo i postupující stárnutí G. Husáka.

Jako zásadní historický pramen odhalující možnosti a limity české verze přestavby nám může posloužit projev generálního tajemníka strany M. Jakeše na Červeném Hrádku u Plzně v létě roku 1989. Jakeš zde sděluje svým soudruhům, ve kterých oblastech to v minulosti „trochu přehnali s tou socializací“ a apeluje na to, aby komunisté nezůstali „sami, jako ten kůl v plotě“.

IV. Rok 1989 ve Východním bloku

Od počátku roku 1989 se celý Východní blok začal dramaticky proměňovat. V únoru byly v Polsku v důsledku dlouhodobých demonstrací zahájeny rozhovory u kulatého stolu mezi vládou a opozicí. V červnu dochází k prvním (polo)svobodným volbám, vzniká první nekomunistická vláda v oblasti pokládané dosud za jednoznačnou sféru sovětského vlivu.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

V Maďarsku nastala podobná situace (včetně kulatého stolu) v červnu a ve stejném měsíci bylo provedeno také slavnostní veřejné přestřihávání drátěného plotu u Šoproně, což znamenalo konec železné opony v Maďarsku. V říjnu došlo k stranickému rozpadu maďarských komunistů, dohody od kulatého stolu byly schváleny parlamentem a na následující rok se začaly připravovat svobodné volby.

Září a říjen 1989 s sebou přinesly revoluci v NDR, jež začala demonstracemi v Lipsku a masovým exodem („Trabi Invasion“) obyvatel NDR na Západ. Vrchol celého procesu přišel 9. listopadu s pádem berlínské zdi a počátkem jednání o znovusjednocení Německa.

V Bulharsku po brutálním potlačení protestní akce opoziční skupiny Ekoglasnost (26. 10.) ztratil Todor Živkov definitivně svůj politický kredit. 10. listopadu byl odvolán z funkce skupinou mladších straníků. Tímto převratem začaly revoluční změny i v této balkánské zemi.

V polovině listopadu roku 1989 zůstávaly v nezměněné podobě pouze režimy v Československu, Rumunsku, případně v Albánii.

V. Události tzv. sametové revoluce v listopadu 1989

Chronologie listopadových událostí v ČSSR:

17. listopadu se koná povolená demonstrace k uctění výročí 17. listopadu 1939 (Mezinárodní den studentstva). Pochod studentů jde z Albertova, část z něj je na Národní třídě sevřena ze dvou stran policisty. Následuje násilné potlačení demonstrace. Když se zpráva o událostech dostane mezi veřejnost, divadla v Praze reagují tím, že odmítají nadále hrát a představení nahrazují diskusí s diváky na politické téma.

V týdnu po 17. listopadu se demonstrace šíří do měst mimo Prahu, studenti vysokých (a také středních) škol se připojují k protestní stávkě.

19. listopadu je založeno Občanské fórum (OF), na Slovensku vzniká Verejnost' proti násiliu (VPN). Obě opoziční skupiny v následujících měsících jednají s Adamcovou vládou. Hlavními postavami OF se stávají Václav Havel a Petr Pithart.

24. listopadu odstupuje ÚV KSČ v čele s M. Jakešem. Generálním tajemníkem strany se stává K. Urbánek. Vliv při dalším vyjednávání mají zejména Adamcovi poradci O. Krejčí a M. Čalfa.

27. listopadu je vyhlášena generální stávkou. To vede k dalším změnám ve vedení KSČ. Významný je souhlas dělníků v ČKD se stávkou.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

29. listopadu je zrušen ústavní článek o vedoucí úloze KSČ ve státě, což je cesta k obnovení politického pluralismu.

3. prosince je jmenována nová vláda L. Adamce, nyní již i s nekomunistickými ministry. Většinu ale mají pořád komunisté.

10. prosince je jmenována opět nová vláda M. Čalfy. V ní jako ministři zasedají bývalí disidenti (např. Ján Čarnogurský, Jiří Dienstbier) a nekomunističtí ekonomové (např. Václav Klaus, Valter Komárek). Poslanci opozice jsou následně kooptováni do parlamentu, Alexander Dubček se stává předsedou Federálního shromáždění.

20. – 21. prosince se koná mimořádný sjezd KSČ. Vedení se ujímají L. Adamec a V. Mohorita.

29. prosince po abdikaci G. Husáka je zvolen prezidentem Václav Havel.

VI. Rozdělení Československa a počátky tzv. polistopadového vývoje (1989 – 1992)

Polistopadová česká a slovenská společnost si stanovila několik předních cílů. Z těch dlouhodobých lze jmenovat především ekonomickou transformaci země do stavu běžného kapitalisticky orientovaného státu, začlenění do „západních struktur“ (NATO, EU) a vybudování demokratického a právního státu. Mezi ty bezprostředně nejbližší naopak patřilo uspořádání prvních zcela svobodných voleb od dob Masarykovy republiky, které také nakonec úspěšně proběhly v roce 1990. Jejich vítězem bylo OF, které se ale v průběhu příštích dvou let rozštěpilo na pravicově orientovanou ODS pod vedením předsedy Václava Klause a méně významné Občanské hnutí.

Zásadním problémem prvních let po pádu komunistického režimu se ale stala (k překvapení mnoha obyvatel zejména v Česku) otázka vztahů mezi Čechy a Slováky. Nevraživost odstartovala tzv. pomlčková válka, probíhající v Národním shromáždění od jara 1990. Problém se točil kolem nového pojmenování státu a zdánlivě nepodstatné otázky, zda má v názvu „česko-slovenská“ být diakritické znaménko. Nakonec byl zvolen název ČSFR (Česká a Slovenská Federativní Republika).

Problémy však pokračovaly. V letech 1991 – 1992 došlo na Slovensku k nástupu populistického politika Vladimíra Mečiara, který se stavěl do role ochránce slovenských národních zájmů vůči českému centralismu. Vytvořil stranu HZDS (Hnutie za demokratické Slovensko), ve které získal postavení nezpochybnitelného vůdce s takřka autoritářskými sklony.

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

Spor o federální kompetence a o to, zda má být stát uspořádán jako federace (české stanovisko) nebo jako konfederace (slovenské stanovisko) se táhl měsíce. Po selhání vyjednávání v Trenčianských Teplicích vyřešily nakonec situaci nové volby v roce 1992. Vítězství ODS v Česku a HZDS na Slovensku učinilo z předsedů těchto dvou stran dominantní politické osobnosti země. Václav Klaus a Vladimír Mečiar se ještě v létě téhož roku při jednání v brněnské vile Tugendhad dohodli na definitivní podobě rozdělení společného státu. Konec ČSFR znamenal nejen rozuzlení dlouho se táhnoucí otázky vzájemného soužití dvou národů, ale též symbolický konec dějinného období, v němž byly životy Čechů a Slováků ovlivněny výsledkem druhé světové války a průběhem války studené.

VII. Kontrolní otázky

1. Definujte, jaké zásadní změny nastaly v Československu v průběhu let 1968 – 1969.
2. Charakterizujte pojem „normalizace“ v kontextu společenského vývoje v Československu po roce 1969.
3. Zformulujte, v čem vidíte hlavní význam aktivit Charty 77.
4. Zhodnoťte význam tzv. sametové revoluce v listopadu 1989 pro současný vývoj české společnosti.

VIII. Doporučená literatura

ANEV, P. BÍLÝ, M. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921 – 1989). 1, 2.* Praha: Academia: Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. ISBN 978-80-200-2974-4.

BLAŽEK, P. *Prvních 100 dnů Charty 77: průvodce historickými událostmi.* Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2782-5.

BROWN, A. *Vzestup a pád komunismu.* Brno: Jota, 2011. ISBN 978-80-7217-812-4.

COURTOIS, S. a kol. *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe. 1, 2.* Praha: Paseka, 1999. ISBN 80-7185-194-9 a 80-7185-195-7.

GARTON ASH, T. *Rok zázraků: svědectví o revoluci roku 1989 ve Varšavě, Budapešti, Berlíně a Praze.* Praha: Paseka, 2009. ISBN 978-80-7432-009-5.

HAVELKA, M. *Spor o smysl českých dějin. 1938 – 1989.* Praha: Torst, 1995 – 2006. ISBN 80-7215-292-0.

Studijní text k projektu

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

KOLÁŘ, P., PULLMANN, M. *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha: NLN, 2016. ISBN 978-80-7422-560-4.

LUŇÁK, P. *Plánování nemyslitelného: československé válečné plány 1950 – 1990*. Praha: Dokořán, 2019. ISBN 978-80-7363-959-4.

KAPLAN, K. *Antonín Novotný: vzestup a pád „lidového“ aparátčíka*. Brno: Barrister & Principal, 2011. ISBN 978-80-87474-08-2.

KENNEY, P. *Karneval revoluce: střední Evropa 1989*. Praha: BB/art, 2005. ISBN 80-7341-562-3.

KLÁPŠTĚ, J., ŠEDIVÝ, I. a kol. *Dějiny Česka*. Praha: NLN, 2019. ISBN 978-80-7422-338-9.

KOVÁČ, D. *Dějiny Slovenska*. Praha: NLN, 2011. ISBN 978-80-7422-099-9.

MACHÁČEK, M. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-388-7.

MLYNÁŘ, Z. *Mráz přichází z Kremly*. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0196-2.

OTÁHAL, M. *Opozice, moc, společnost 1969 – 1989*. Praha: Maxdorf, 1994. ISBN 80-85800-12-8.

PECKA, J. a kol. *Sovětská armáda v Československu 1968 – 1991*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. ISBN 80-85270-54-4.

PERNES, J. *Takoví nám vládli: komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*. Praha: Brána, 2010. ISBN 978-80-7243-437-4.

PITHART, P. *Devětaosmdesátý: vzpomínky a přemýšlení*. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1817-5.

PITHART, P. *Po Devětaosmdesátém: rozpomínání a přemítání*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2504-3.

SEBESTYEN, V. *1989: pád Východního bloku*. Brno: Computer Press, 2011. ISBN 978-80-251-3235-7.

SERVICE, R. *Soudruzi: světové dějiny komunismu*. Praha: Argo: Academia, 2009. ISBN 978-80-257-0105-8 a 978-80-200-1726-0.

SUCHÝ, P. *Reagan a říše zla: vývoj americké zahraniční politiky a vztahů mezi supervelmocemi v letech 1981 – 1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. ISBN 80-7325-046-2.

Studijní text k projektu

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci

SUK, J. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize*. Praha: Prostor, 2009. ISBN 978-80-7260-219-3.

TRAPL, M. *Exil po únoru 1948*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1996. ISBN 80-900965-2-2.

URBÁŠEK, P., VANĚK, M. *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. 1, 2*. Praha: Prostor, 2005. ISBN 80-7260-142-3.

VANČURA, J. *Naděje a zklamání: Pražské jaro 1968*. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0179-2.

VLADIMIR 518 a kol. *Kmeny 0: městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*. Praha: BiggBoss: Yinachi: 2013. ISBN 978-80-903973-8-5.

VLADIMIR 518 a kol. *Kmeny 90: městské subkultury a nezávislé společenské proudy v letech 1989 – 2000*. Praha: BiggBoss: Yinachi: 2016. ISBN 978-80-906019-9-4.

VYKOUKAL, J. a kol. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Libri, 2017. ISBN 978-80-7277-561-3.

ŽANTOVSKÝ, M. *Havel*. Praha: Argo, 2015. ISBN 978-80-257-1396-9.

Studijní text k projektu

Podpora moderních trendů ve vzdělávání v pregraduální přípravě budoucích pedagogických pracovníků na Univerzitě Palackého v Olomouci